

IJTIMOY TARMOQLARDA SO'Z ERKINLIGI VA MA'NAVIY JAVOGBARLIK MUAMMOSI

Allayarova Marhabo Mavlonovna

Samarqand davlat pedagogika instituti, PhD

E-mail: allayarova1972@mail.ru

+99890-603-05-52

Abdullayeva Diyora Abduxomid qizi

Samarqand davlat pedagogika instituti, talaba

E-mail: ziyodulloakam@gmail.com

+99895-374-09-25

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19603388>

ARTICLE INFO

Received: 4th April 2026

Accepted: 5th April 2026

Published: 16th April 2026

KEYWORDS

ijtimoiy tarmoqlar, so'z erkinligi, ma'naviy javobgarlik, media etika, raqamli madaniyat, dezinformatsiya, kiberxavfsizlik, media savodxonlik.

ABSTRACT

Mazkur maqolada ijtimoiy tarmoqlarda so'z erkinligi va ma'naviy javobgarlik o'rtasidagi murakkab muvozanat masalasi tahlil qilinadi. Raqamli kommunikatsiya muhiti foydalanuvchilarga fikr bildirish, axborot almashish va fuqarolik faolligini kuchaytirish imkonini yaratgani holda, dezinformatsiya, nafrat tili, kiberbulling, sha'n va qadr-qimmatga putur yetkazish kabi xavflarni ham kuchaytirmoqda. Tadqiqotda xalqaro tashkilotlar hisobotlari, media etikasi bo'yicha ilmiy ishlanmalar, raqamli platformalar siyosati va huquqiy me'yorlar asosida ijtimoiy tarmoqlarda erkinlik va javobgarlik o'rtasidagi nisbat yoritilgan. Maqola natijalari shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy tarmoqlarda so'z erkinligini cheklash emas, balki foydalanuvchilarning raqamli madaniyati, platforma shaffofligi va media savodxonligini oshirish muhimdir.

Kirish

XXI asrda ijtimoiy tarmoqlar insonlar o'rtasidagi kommunikatsiyaning eng faol maydoniga aylandi. Bugungi kunda UNESCO, United Nations va OECD hisobotlarida ta'kidlanganidek, raqamli axborot makoni fuqarolik jamiyatining rivojlanishi, jamoatchilik fikrini shakllantirish va demokratik jarayonlarda ishtirokni kengaytirishda muhim omilga aylangan [1]. Shu bilan birga, ijtimoiy tarmoqlar orqali yolg'on axborot tarqalishi, nafrat uyg'otuvchi kontent, shaxsiy daxlsizlikka tajovuz va axloqiy me'yorlarning buzilishi global muammoga aylandi [3].

So'z erkinligi insonning fundamental huquqlaridan biri bo'lib, United Nationsning Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 19-moddasida mustahkamlangan [6]. Biroq, bu erkinlik mutlaq emas. Har qanday jamiyatda erkinlik ma'naviy javobgarlik bilan uyg'unlashgandagina ijtimoiy barqarorlik ta'minlanadi. Shu sababli, ijtimoiy tarmoqlarda so'z erkinligi masalasini nafaqat huquqiy, balki axloqiy va pedagogik nuqtai nazardan ham o'rganish zarur.

Metodologiya

Tadqiqotda tizimli tahlil, qiyosiy-huquqiy tahlil, kontent monitoringi va ilmiy manbalarni sharhlash usullaridan foydalanildi. Asosiy manbalar sifatida xalqaro tashkilotlar hisobotlari, media va kommunikatsiya bo'yicha ilmiy maqolalar, raqamli platformalar moderatsiya siyosatlari va inson huquqlari hujjatlari tanlandi.

Metodologik yondashuv quyidagilarni o'z ichiga oldi:

- ijtimoiy tarmoqlarda so'z erkinligining huquqiy asoslarini aniqlash;
- raqamli muhitdagi axloqiy me'yorlar va foydalanuvchi xulqini tahlil qilish;
- dezinformatsiya va zararli kontentning ijtimoiy oqibatlarini baholash;
- media savodxonlik va platforma mas'uliyatining samarali mexanizmlarini aniqlash.

Natijalar

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, ijtimoiy tarmoqlar jamoatchilik fikrini shakllantirishda mislsiz ta'sir kuchiga ega. Pew Research Center tadqiqotlariga ko'ra, ko'plab foydalanuvchilar yangiliklarni birinchi navbatda ijtimoiy platformalar orqali oladi, bu esa mazkur maydonning ijtimoiy ongga ta'sirini kuchaytiradi [7].

Birinchiidan, ijtimoiy tarmoqlar so'z erkinligi uchun qulay imkoniyat yaratmoqda. Foydalanuvchilar jamiyatdagi muammolarni yoritish, ijtimoiy tashabbuslarni ilgari surish va jamoatchilik nazoratini kuchaytirishda faol ishtirok etmoqda [2], [4].

Ikkinchiidan, nazoratsiz axborot oqimi ma'naviy xavflarni kuchaytirmoqda. World Health Organization pandemiya davrida "infodemiya" tushunchasini alohida qayd etib, noto'g'ri axborot jamoat salomatligiga jiddiy xavf tug'dirishini ko'rsatdi [5].

Uchinchiidan, yoshlar orasida ijtimoiy tarmoqlar orqali psixologik bosim, kiberbulling va virtual zo'ravonlik holatlari ortmoqda. UNICEF ma'lumotlariga ko'ra, onlayn muhitdagi salbiy kommunikatsiya yoshlarning ruhiy holatiga salbiy ta'sir qilmoqda [8].

To'rtinchiidan, platformalarning algoritmik tavsiya tizimlari foydalanuvchi e'tiborini uzoqroq ushlab turishga qaratilgani sababli, bahsli yoki hissiy kontent tezroq tarqalmoqda [3], [9].

Tahlil va muhokama

Ijtimoiy tarmoqlarda so'z erkinligi va ma'naviy javobgarlik masalasi zamonaviy axborot jamiyatining eng murakkab va dolzarb masalalaridan biridir. Raqamli kommunikatsiya vositalarining keng tarqalishi natijasida insonlar o'rtasidagi muloqot shakli, axborot ishlab chiqarish va uni iste'mol qilish jarayoni tubdan o'zgardi. Avvallari ommaviy axborot vositalari orqali tarqatilgan ma'lumotlar professional jurnalistlar, muharrirlar va ekspertlar tomonidan ma'lum darajada saralanar edi. Bugungi ijtimoiy tarmoqlar muhitida esa axborot yaratish va tarqatish jarayoni deyarli barcha foydalanuvchilar uchun ochiq bo'lib qoldi. Bu esa bir tomondan demokratik ochiqlikni kuchaytirgan bo'lsa, ikkinchi tomondan javobgarlik, ishonchlik va axloqiy me'yorlar bilan bog'liq yangi muammolarni yuzaga keltirdi [1], [3].

So'z erkinligi insonning asosiy konstitutsiyaviy va tabiiy huquqlaridan biri sifatida tan olinadi. U fuqarolarning fikr bildirish, muammolarni ochiq muhokama qilish, davlat va jamiyat faoliyatini tanqidiy baholash imkoniyatini ta'minlaydi. Demokratik jamiyatlarda so'z erkinligi siyosiy pluralizm, jamoatchilik nazorati va fuqarolik jamiyati rivojining asosiy omillaridan biri hisoblanadi [6]. Biroq raqamli makonda bu erkinlikning yangi shakllari paydo bo'lishi bilan birga, uning chegaralari va mas'uliyati haqidagi bahslar ham keskinlashdi. Sababi ijtimoiy tarmoqdagi bitta post, video yoki sharh qisqa vaqt ichida millionlab odamlar orasida tarqalishi mumkin. Natijada oddiy foydalanuvchining shaxsiy fikri ham jamoaviy ongga kuchli ta'sir ko'rsatadigan omilga aylanmoqda [2], [7].

Raqamli makonda axborot tarqalish tezligi an'anaviy ommaviy axborot vositalariga qaraganda ancha yuqori. Bu holat axborot oqimining tezkorligi va qulayligini oshiradi, biroq bir vaqtning o'zida tekshirilmagan yoki noto'g'ri ma'lumotlarning keng ko'lamda tarqalish xavfini ham kuchaytiradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, hissiy ta'sirga ega, sensatsion yoki bahsli kontent ko'proq ko'riladi va tezroq ulashiladi [10]. Ayniqsa, foydalanuvchilarning emotsional reaksiyalariga asoslangan algoritmik tavsiya tizimlari ijtimoiy tarmoqlarda salbiy kontentning ommalashuviga zamin yaratadi [9]. Shu bois, bugungi kunda so'z erkinligi faqat huquqiy

masala emas, balki axborot madaniyati, raqamli etika va jamoat xavfsizligi bilan chambarchas bog'liq masalaga aylangan.

Ijtimoiy tarmoqlardagi asosiy muammolardan biri — anonimlik yoki nisbiy anonimlik hissi bilan bog'liq. Foydalanuvchi ko'pincha virtual muhitda o'z fikrini bildirayotganda real hayotdagi kabi javobgarlikni his qilmaydi. Psixologik tadqiqotlarda bu holat "online disinhibition effect", ya'ni onlayn tormozlanishning pasayishi sifatida izohlanadi. Mazkur hodisa foydalanuvchilarning tajovuzkorroq, keskinroq yoki mas'uliyatsizroq munosabat bildirishiga sabab bo'lishi mumkin [3]. Natijada internet muhitida haqorat, shaxsga hujum, sha'n va qadr-qimmatni kamsitish, shaxsiy ma'lumotlarni noqonuniy oshkor qilish kabi salbiy holatlar ortmoqda.

Bu holat ayniqsa yoshlar va o'smirlar orasida jiddiy ijtimoiy-psixologik oqibatlariga olib kelmoqda. UNICEF hisobotlariga ko'ra, raqamli muhitdagi kiberbulling, virtual tahdid va ijtimoiy bosim yoshlarning ruhiy salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda, ularning o'ziga bo'lgan ishonchini pasaytirishi, depressiv holatlar va ijtimoiy chekinishga sabab bo'lishi mumkin [8]. Shu ma'noda, ijtimoiy tarmoqlarda ma'naviy javobgarlik masalasi shunchaki odob-axloq qoidasi emas, balki inson salomatligi va ijtimoiy farovonlik bilan bog'liq muhim omildir.

So'z erkinligining yana bir murakkab tomoni — dezinformatsiya va manipulyativ kontent bilan bog'liqdir. Raqamli makonda noto'g'ri axborot tarqalishi turli sohalarda jiddiy oqibatlariga olib keladi. Xususan, sog'liqni saqlash tizimida yolg'on tavsiyalar, vaksinalar haqidagi noto'g'ri ma'lumotlar yoki vahimali xabarlar jamoatchilik orasida ishonchsizlik va qo'rquvni kuchaytiradi [5]. Siyosiy sohada esa feyk axborot saylov jarayonlariga, jamoatchilik fikriga va fuqarolik barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin [10]. Ta'lim sohasida esa ishonchsiz manbalarning ko'pligi yoshlarning tanqidiy tafakkurini zaiflashtiradi va bilim sifatiga putur yetkazadi [12].

Dezinformatsiya muammosining xavfi shundaki, foydalanuvchilar ko'pincha o'z dunyoqarashiga mos keladigan ma'lumotlarga ishonishga moyil bo'ladi. Bu holat "axborot pufagi" yoki "echo chamber" fenomenini bilan izohlanadi. Ya'ni algoritmlar foydalanuvchiga uning qiziqishi va oldingi xatti-harakatlariga mos kontentni taklif qiladi. Natijada inson turli nuqtai nazarlarni emas, faqat o'z qarashini tasdiqlovchi axborotni ko'radi. Bu esa jamiyatda bo'linish, radikallashtirish va ijtimoiy murosasizlikni kuchaytiradi [9].

Shu nuqtai nazardan, ijtimoiy tarmoqlarda ma'naviy javobgarlik bir necha asosiy tamoyillarga tayanishi zarur. Birinchidan, axborotni ulashishdan oldin uning ishonchligini tekshirish kerak. Har bir foydalanuvchi manbaning rasmiyligi, dalillarning mavjudligi va xabarning kontekstini hisobga olishi zarur. Ikkinchidan, muloqot madaniyatiga rioya qilish muhim. Erkin fikr bildirish boshqalarni haqorat qilish yoki kamsitish huquqini bermaydi. Uchinchi tamoyil — shaxsiy daxlsizlikka hurmat. Ijtimoiy tarmoqlarda boshqa insonlarning shaxsiy ma'lumotlari, suratlari yoki shaxsiy hayotiga oid tafsilotlarni ularning roziligisiz tarqatish ma'naviy va huquqiy jihatdan noto'g'ri hisoblanadi [1], [3].

Ma'naviy javobgarlikning yana bir muhim jihati — jamoaviy ijtimoiy mas'uliyat hissidir. Ijtimoiy tarmoqlardagi har bir xabar individual emas, balki jamoat muhitiga ta'sir qiluvchi axborot birligi sifatida baholanishi lozim. Masalan, millatlararo munosabatlar, diniy bag'rikenglik, gender tenglik yoki ijtimoiy mojarolar bilan bog'liq masalalarda noto'g'ri, keskin yoki provokatsion postlar jamiyatdagi ishonch muhitiga putur yetkazishi mumkin [4]. Shu sababli foydalanuvchilarning raqamli xulqi jamiyat barqarorligining tarkibiy qismi sifatida qaralishi kerak.

Mazkur muammoni faqat foydalanuvchilar zimmasiga yuklash yetarli emas. Ijtimoiy platformalarning o'zi ham katta javobgarlikka ega. Chunki bugungi platformalar shunchaki texnik vosita emas, balki global axborot muhitini boshqaruvchi kuchli institutlarga aylangan. Meta Platforms, YouTube va TikTok singari kompaniyalar algoritmlar, moderatsiya siyosati va tavsiya tizimlari orqali kontent tarqalishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi [9]. Shu sababli

platformalar:

- zararli kontentni tezkor aniqlashi;
- shikoyat mexanizmlarini soddalashtirishi;
- moderatsiya qarorlarini shaffof qilishi;
- foydalanuvchi xavfsizligini ustuvor qo'yishi zarur.

Biroq platforma moderatsiyasi masalasi ham murakkab. Haddan tashqari qat'iy moderatsiya so'z erkinligini cheklash xavfini tug'dirsa, sust nazorat zararli axborotning keng tarqalishiga olib keladi. Shu bois xalqaro amaliyotda "muvozanatli boshqaruv" tamoyili ilgari surilmoqda. Unga ko'ra, platformalar aniq va tushunarli jamoat standartlarini ishlab chiqishi, qarorlar ustidan shikoyat mexanizmini yaratishi va mustaqil monitoring tizimlari bilan ishlashi kerak [1], [11].

Ijtimoiy tarmoqlarda ma'naviy javobgarlikni oshirishning eng samarali vositalaridan biri — media savodxonlikdir. Media savodxonlik nafaqat axborotni o'qish va tushunish, balki uni tanqidiy baholash, kontekstni anglash, manipulyatsiyani aniqlash va javobgarlik bilan munosabat bildirish ko'nikmasidir [12]. Zamonaviy ta'lim tizimida raqamli madaniyat va media savodxonlikni boshlang'ich bosqichlardan boshlab o'rgatish zarur.

Xulosa

Tadqiqot natijalari ijtimoiy tarmoqlarda so'z erkinligi va ma'naviy javobgarlik bir-birini inkor etuvchi emas, balki o'zaro uyg'un tushunchalar ekanini ko'rsatdi. Raqamli makonda erkin fikr bildirish jamiyat taraqqiyoti uchun muhim bo'lsa-da, u axloqiy me'yorlar, ijtimoiy mas'uliyat va huquqiy normalar bilan muvozanatlashishi zarur.

Samarali yechim sifatida quyidagilar taklif etiladi:

- ta'lim tizimida media savodxonlikni kuchaytirish;
- yoshlar uchun raqamli etika dasturlarini joriy etish;
- platformalarda shaffof moderatsiya siyosatini rivojlantirish;
- jamoatchilik orasida mas'uliyatli kommunikatsiya madaniyatini targ'ib qilish.

Foydalangan adabiyotlar ro'yxati:

- [1] UNESCO. Social Media and Freedom of Expression. Paris: UNESCO Publishing, 2023. 45–58-betlar.
- [2] OECD. Digital Transformation and Civic Participation. Paris: OECD Publishing, 2022. 67–81-betlar.
- [3] Wardle C., Derakhshan H. Information Disorder: Toward an Interdisciplinary Framework. Council of Europe, 2018. 12–39-betlar.
- [4] United Nations. Our Common Agenda: Digital Cooperation Report. New York, 2022. 22–41-betlar.
- [5] World Health Organization. Managing the COVID-19 Infodemic. Geneva, 2021. 15–33-betlar.
- [6] United Nations. Universal Declaration of Human Rights. New York, 1948. 19-modda, 4–5-betlar.
- [7] Pew Research Center. Social Media and News Consumption Trends. Washington, 2023. 9–27-betlar.
- [8] UNICEF. Children in a Digital World. New York, 2021. 30–54-betlar.
- [9] Gillespie T. Custodians of the Internet. Yale University Press, 2018. 102–148-betlar.
- [10] Vosoughi S., Roy D., Aral S. The Spread of True and False News Online. Science, 2018. Vol. 359, pp. 1146–1151.
- [11] Meta Transparency Center. Community Standards Enforcement Report. 2024. 18–42-betlar.
- [12] Buckingham D. Media Education in the Digital Age. Polity Press, 2019. 75–110-betlar.